

آخرین و عمیق ترین چاه در هر رشته قنات را مادرچاه میگویند که در پایان رشته و آخرین قسمت تره کار احداث می شود. نخستین چاهی که در یک قنات حفر می شود گمانه نام دارد و برای آگاهی مقنی از میزان آبدهی قنات و ظرفیت سفره آب زیرزمینی به کار می رود. عمق گمانه در نقاط مختلف نسبت به عمق سفره آب زیرزمینی متفاوت است.

معمولا این عمق در دشت ها و بیابان ها مانند گناباد زیاد می باشد. گمانه در صورتی که در عمق پیش بینی شده توسط مقنی به سفره آب زیرزمینی رسید مادرچاه قنات محسوب می شود و در غیر اینصورت مقنی همچنان به حفر ادامه می دهد تا هنگامی که یکی از آن ها دارای شرایط مطلوب بوده و به عنوان مادرچاه انتخاب شده و کار پایان یابد. یکی از ویژگی های خاص قنات قصبه گناباد، عمق مادرچاه و همچنین حفر به روش کوپل زنی (سرکولی) می باشد.

در منابع مختلف عمق مادرچاه این قنات را متفاوت ذکر کرده اند: ناصر خسرو قبادیانی (۷۰۰گز)، هانری گوبلو (۳۰۰ متر)، سعدالله ولایتی (۲۷۴ متر)، حسین پور ابراهیم (۳۲۰-۳۰۰ متر)، سیدحسن مجتبی (۲۸۰-۳۰۰ متر)، مدیریت کشاورزی شهرستان گناباد (۳۴۰ متر) و فرهنگ جغرافیایی ایران (۴۵۰-۵۰۰ متر). اما واقعیت این است که در دهه های اخیر با عنایت به نقشه برداری های انجام شده عمق آخرین میله چاهی که قابل شناسایی بوده است ۲۵۵ متر مشخص گردیده است.

بدیهی است با عنایت به سیلاب ها در طول این سالها موقعیت آخرین چاه قطعی قنات بر روی سطح زمین قابل شناسایی نمی باشد و عمق مادرچاه قطعا بیشتر از این خواهد بود.

طبق آمار یونسکو حدود ۶۰ درصد قنات موجود در ۴۲ کشور جهان، متعلق به ایران است و مطابق با مستندات و گزارشات، تکنولوژی حفر قنات متعلق به ایران بوده است که سپس این دانش از ایران به سمت اسپانیا و از آنجا به سمت غرب می رود.

در این میان استان خراسان رضوی رتبه اول تعداد قنات و رتبه دوم میزان استحصال آب را داراست. از اینرو با عنایت به شاخصه های ارزشمند این اثر، در سال ۲۰۰۷ در خصوص ثبت در فهرست موقت جهانی سازمان یونسکو اقدام گردید.

پرونده ثبت جهانی قنات ایران شامل ۱۱ قنات از ایران است که هر یک واجد ارزش های برجسته جهانی اند. از این میان قنات قصبه گناباد یکی از قنات کاندیدای ثبت جهانی می باشد که به عنوان عمیق ترین قنات در این فهرست قرار گرفته است. مهمترین مزیت ثبت جهانی یک اثر، پیوستن و تعلق یافتن به جامعه ای است که آثار برجسته جهانی را می ستایند و معرفی اثر و فرهنگ این مملکت در سطح بین المللی است.

سایر مزایای آن را به طور کلی می توان در قالب ارتقاء و بهبود در ۸ گروه دسته بندی کرد؛ مشارکت علمی و عملی، سرمایه های اجتماعی، افتخار ملی، کمک های مالی و وام های مشخصه، حفاظت، آموزش، باززنده سازی و اصلاح شرایط و گردشگری.

ثبت جهانی قنات قصبه

اثر تاریخی و ملی قنات قصبه گناباد به همراه ۱۰ قنات دیگر در تاریخ ۲۵ تیر ۱۳۹۵ (Friday, July 15, 2016) در چهلمین اجلاس کمیته میراث جهانی در شهر استانبول ترکیه به عنوان ۲۰ امین اثر ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو با شماره ۱۵۰۶ به ثبت رسید.

قنات مذکور به عنوان عمیق ترین قنات ایران با قدمت حدود ۲۵۰۰ سال و یکی از مهندسی سازترین قنات جهان است و همچنین اولین اثر استان خراسان رضوی در فهرست میراث جهانی یونسکو می باشد.

قنات قصبه گناباد از جمله پدیده های حیرت انگیز و نماد سازگاری انسان با طبیعت است. این قنات به طول بیش از سی و سه کیلومتر، از دو رشته اصلی به نام های قصبه و دولاب تشکیل شده است که مجموعا ۴۷۲ میله چاه دارد. حفر کانالی بدین عظمت با ژرفنای بیش از سیصد متر و حجم افزون بر یکصد هزار متر مکعب خاکبرداری در عمق حدود ۳۰۰ متری، آن هم بدون کمترین خطا در مسیر یا شیب بندی از زمان هخامنشیان، یک شاهکار بی نظیر در سراسر جهان است. این قنات شگفت انگیز که تاریخ آن به حدود ۲۵۰۰ سال پیش باز می گردد، یکی از پر آب ترین قناتهای ایران بوده و دبی آب آن تقریباً در تمام طول سال ثابت است. آب این قنات در گذشته تا ۳۴ کیلومتری شمال مظهر آن منتقل می شده و سطح وسیعی از اراضی کشاورزی را سیراب می کرده است.

در طول تاریخ محل مظهر قنات قصبه چندین بار جابجا شده است. حدود ۱۰ قرن قبل، آب قنات از محدوده شهر گناباد فراتر رفته و با روش پلکانی (ورود آب به چاه ریز و تنوره آسیاب و کوره های زیر زمینی) آب را تا ۳۴ کیلومتری شمال مظهر فعلی به طرف حوض سرخ و احتمالاً حوض الحیب می برده اند. مظهر قنات قصبه قبلا در فاصله ۳۰۲ متری جنوب مظهر فعلی و بر کنار راه قدیم (قصبه شهر) به «جویمند» قرار داشته است. مظهر قنات قصبه تا قبل از جابجایی، به صورت جوی پهن و خاکی بود که در مسافت طولانی به صورت روباز به سمت شمال کشیده شده بود و در نهایت به شاخه های متعدد تقسیم می شد. این عنصر در واقع مظهر دو کانال یا کوره بوده که آب قنات در آن ها جریان داشته و آن دو کوره به این منظور حفر شده بودند که در صورت انسداد و ریزش یکی از کوره ها آب بتواند از دیگری جریان یابد. مظهر قنات فعلی در ارتفاع حدود ۱۱۰۰ متری در جنوب شرقی شهر گناباد فعلی و یا در جنوب محله معروف به قصبه شهر قرار دارد.

استقرار قسمت عمده ای از کوره قنات در لایه بسیار متراکم کنگلومرا بطرف تره کار و مخصوصاً در قسمت تره کار منجر به عدم تخریب در این ناحیه شده است. همچنین بررسی نمونه های آب و خاک نشان می دهد؛ به علت بالا بودن میزان بیکربنات موجود در آب، پدیده رسوب گذاری در کوره قنات زیاد می باشد که لایروبی های انجام شده گواه این مطلب است.

انسداد برخی رشته های فرعی قنات حاصل ریزش سر چاه ها یا ورود سیلاب از یک یا چند چاه به درون قنات است. پس از ورود آبهای روان به داخل میله چاهها و کوره قنات در اردیبهشت ماه ۱۳۷۴ قسمتی از کوره قنات مسدود گردید.

این بخش به علت اینکه امکان ورود حیوانات بزرگ از قبیل شغال و روباه را داشته است به غال شغال معروف گردیده است. مسیر غال شغال در کلوت و در عمق کم قرار دارد. جنس این خاک ریزشی می باشد و از این رو فضای داخلی کوره در قسمتی از مسیر بر اثر ریزش بزرگ شده است.

پایاب سازه ای است برای دسترسی آسان افراد به گذرگاه زیرزمینی آب قنات و یا عبارتست از کوره ای که به صورت مورب از سطح زمین به قنات گشوده شده و با پله هایی به کوره اصلی وصل می گردد که این حفره با شیب ملایم از سطح زمین به کوره قنات ختم می شود. دسترسی مردم توسط پایاب به آب قنات در محلات فراهم می شده است که انواع پایاب شامل پایاب عمومی جهت دسترسی عموم به آب قنات و پایاب خصوصی که در منزل اشخاص ایجاد می شده است.

احداث پایاب های عمومی در محلات برای دسترسی کسبه و دیگر مردمان به منظور رفع نیازهای روزمره از قبیل برداشتن آب شامیدنی، تجدید وضو، شستشو و ... و نیز آرامیدن در خنکای فضای پایاب در کنار آب انجام می شده است. چون قنات قصبه قبل از شهر گناباد به سطح زمین می رسد؛ لذا در محلات شهر پایابی بر آن وجود ندارد و پایاب هایی که در روی این قنات وجود دارد همه بر اثر فروریختن چاه ها است و در خارج از شهر واقع می باشد. از آنجا که قنات قصبه در یک کیلومتری مظهر به زمین های سست کلوت می رسد، میله ها و راسته چاه ها در این ناحیه به شدت آسیب پذیر می شوند و رفته رفته برخی از میله چاهها شکل پایاب را به خود گرفته اند و پایاب کنونی در مظهر قدیم ایجاد شده که برای دسترسی به آب قدیم مظهر می باشد.